

Q.10. 440

Q.10. 441

Q.10. 442

Q.10. 443

Verslag
van
vier inleidingen
gehouden door
Prof. dr. J. P. van Praag
voor de
Geestelijke Raadslieden
bij de
Inrichtingen van
Justitie

1971

I N H O U D :

1. De taak van de geestelijke verzorging in relatie tot de crisis van het zelf-gevoel (identiteit).pag. 2.
2. De identiteit van het geestelijk groepswork.....pag. 5.
3. Verdraagzaamheid.....pag. 11.
4. De Levensovertuiging in de Levenspraktijk.....pag. 19.

De taak van de geestelijke verzorging in relatie tot de crisis van het zelf-gevoel (identiteit).

Het objekt van de geestelijke verzorging

Geestelijke verzorging, maatschappelijk werk, psycho-therapie en (sociaal-culturele) vorming zijn in beginsel verschillende benaderingen gericht op de verwerkelijking van de mens. Zij vormen onderling geen tegenstellingen. Er treden onvermijdelijk overlappingsen op, maar elk dezer benaderingen vraagt een andere houding in samenhang met het specifieke objekt. Deze werkobjekten kunnen in het kort als volgt worden onderscheiden: maatschappelijk werk: gericht op handhaving in de samenleving

	(niet verkeerd te interpreteren als aan-
psycho-therapie:	passing) de beschikking (her-)geven over de eigen vermogens.
vorming:	Het ontwerpen van patronen volgens welke de mens kan leven (vgl. naaipatronen)
geestelijke verzorging:	aandacht voor de betekenis en samenhang van beslissingen, gericht op zingeving.

De geestelijke verzorger is gericht op de totaliteit van de persoon. Zijn bemoeienis betreft de mens zelf; het gaat om de identiteit van het zelf van de cliënt. Wie, wat ben ik eigenlijk? Dit innerlijk fundament laat zich moeilijk verwoorden.

De crisis van de identiteit van het zelf.

Met dit innerlijk fundament is thans van alles aan de hand. We kunnen spreken van een identiteitscrisis. De mens verwerft zijn identiteit in relatie tot de samenleving. In sommige perioden kan het moeilijk zijn daaraan een lijn voor eigen zijn te ontleen. Er treedt dan vervreemding op. Dit is, zoals vorige keer behandeld (16 jan. jl. zie artikel "Vervreemding in de moderne technische maatschappij" Rekenschap: juni 1970), thans in onze samenleving in hoge mate aan de orde.

"Het huidige maatschappelijke mechanisme berooft de mens van zijn relatie tot de wereld en zichzelf. Er treedt een verenkering op, die veel minder bewust is dan eenzaamheid of individualisme en die de individuele mens in een massamens verandert".

Deze vervreemding van de mens van zichzelf resulteert in een zwak zelf-gevoel. De mens mist eigen identiteit. De zelf-zwakke wordt merkbaar in het verschijnsel "het steeds met de laatste spreker eens te zijn".

Voorbeelden van nu: ik moet revolutionair zijn, omdat de anderen het ook zijn - moderne kunst: ja, van Gogh is niet meer "in".

De zelf-zwakke werkt door in de geestelijke en psychische gezondheid. In het bijzonder is van belang hierbij te letten op de gerichtheid van de mens naar binnen en naar buiten. Bij een zwak zelf-gevoel is er ook een zwak naar buiten gericht zijn in de vorm van sterke afhankelijkheid.

We zien thans een snelle wisseling van modes samengaan met een grote mate van konformisme (de non-konformist is konformistisch); "als je het veld kent, weet je hoe alle anderen zullen reageren".

Een sterk zelf-gevoel gaat normaal samen met een (niet afhankelijk) sterk partnership (in onze termen: solidariteit): je verstaat de ander, maar neemt niet klakkeloos over, tevens beteken je (als zelf) iets voor de ander.

Het valt op, dat momenteel bij jonge mensen vriendschappen zo weinig werkelijk betekenis hebben; het wijst op gebrek aan echte solidariteit, men laat elkaar snel los.

Een sterk zelf-gevoel en een werkelijk partnership zijn voorwaarden voor een gezonde geestelijke ontplooiing. We kunnen zeggen: het is een eis van de menselijke natuur. Zelf-zwakke leidt ertoe, dat we veel, te veel energie zullen besteden aan het streven toch nog iets te zijn, terwijl onder die innerlijke omstandigheden van echte solidariteit niets zal kunnen terechtkomen.

Deze identiteitskrisis leidt tot regressies. De mens keert terug tot kinderlijke almachtsfantasieën, grootheidswaan: men acht zich in staat de wereld op slag te veranderen. Hierin schuilt als groot gevaar ook een destructieve tendens. De zgn. anti-autoritaire houding ontpopt zich dan zelf als autoritair. De crisis van het zelf kan bij de ouderen voeren tot verheerlijking of verguizing van de jeugd. Beide houdingen zijn irrationele reacties. Een verklaring hiervoor is bij de oudere mens, dat hij moeite heeft met het ouder worden. Een zwak zelf-gevoel zal bij hen een gevoel van afschuw wekken voor de eigen dood.

Maar op grond van een besef van eigen zinvol bestaan is hier aanvaarding mogelijk. De oudere kan voor de jongere een tegenspeler zijn op basis van een eigen identiteit (zelf-gevoel) en sterke solidariteit. Helaas lijden ook vele ouderen aan de identiteitskrisis.

De taak van de geestelijke verzorging.

De humanistische geestelijke verzorging vindt juist in het bijdragen tot de ontwikkeling van het zelf-gevoel zijn kerntaak.

Het gaat om de vraag naar de betekenis en de samenhang van de persoonlijke beslissingen, dat is de vraag naar de eigen lijn, de eigen identiteit. De geestelijk raadsman lost niet de problemen van de cliënt op. Wel geeft hij oplossingsmethoden aan door te laten zien, dat beslissingen betekenis hebben en dat er een samenhang tussen bestaat, die uitdaagt tot zelf-verantwoording.

Daarnaast biedt de raadsman de mogelijkheid van konfrontatie met het humanistische wereldbeeld. Dat houdt niet in: het geven van aanwijzingen in de geest van "zo moet je doen". Wel: wat verstaat een humanist onder menszijn, hoe kun je zinvol leven? Die konfrontatie vindt plaats door het stellen van vragen, door mededelingen van de cliënt te interpreteren of door aandacht te vestigen op de werkelijke behoeften van de cliënt. De geestelijk raadsman moet zich voor valkuilen behoeden, zoals het bedenken van oplossingen, maar ook het niet willen helpen uit angst invloed uit te oefenen (niet willen laten blijken wat je van mensen verwacht). Ook de andere benaderingen kennen hun specifieke valkuilen:

maatschappelijk werk: aanpassen aan onbevredigende verhoudingen of juist aansporen tot oppositie; vorming: traditioneel optreden d.i. bevestigen in het huidige systeem en radicale maatschappelijke veranderingen opdringen; psychiatrie: symptoombestrijding (geen pleinvrees meer: klaar) en a-moralisme (je doet maar wat je wilt).

Al deze misduidingen verergeren de kwaal: zelf-zwakte. Vooral de vormings-mensen vallen thans vaak in de kuil: het uitdagen tot oppositie zonder dat de cliënt zich deze eigen kan maken. Zij spelen in op het autoriteits-probleem in de zin van : een overmaat aan energie besteden aan toch nog iets zijn, ten koste derhalve van werkelijk zelfbewustzijn. Maar ook afgezien van deze hoogst aktuele misduiding blijft het alles bijeen moeilijk genoeg de valkuilen te vermijden.

Een belangrijk aspect is: de raadsman geeft de ander vertrouwen. Daardoor helpt hij de ander ook in diens onzekerheid. Mensen kunnen meer als er een ander is die gelooft dat ze dat kunnen.

"De identiteit van het geestelijk groepswork"

L. Vraag vooraf.

Heeft de geestelijk raadsman het recht een cliënt eigener beweging te benaderen? Het ligt voor de hand te zeggen: neen.

Maar ingeval iemand zelfmoord wil plegen? Meestal is daarbij sprake van een dwanghandeling (geen vrije wilsbeschikking). Kan worden ontkend, dat de menselijke verbondenheid ons dan gebiedt een initiatief te nemen? Dat kan dan ook in andere gevallen zo zijn. Als geestelijk raadsman staan we in solidariteit. Onze georganiseerde samenleving vergt dat ook die gewoon-menselijke solidariteit moet worden georganiseerd. Wij dringen ons niet op. Wij staan wel klaar bij te springen, "als iemand niet over een muurtje heen kan kijken".

Groepswork. 2.

Vorige keer bespraken we het kerndoel van de geestelijke verzorging: herstel van de eigen identiteit.

T.a.v. het werken met een groep cliënten kan gezegd worden, dat het doel eveneens ligt in het helpen van cliënten om aan en met elkaar de eigen identiteit te ontdekken.

In de groep kan een echte dan wel een onechte gerichtheid op de ander (other-directedness) ontstaan. In de onechtheid richt men zich naar de ander in uiterlijke vormen, leidend tot een sterk konformisme. Wat in de groep norm is, wordt door enkele dominerende figuren bepaald.

De onechte gerichtheid wijst op te weinig zelfbewustheid, zonder welke geen eigen plaats/rol kan worden bepaald.

Het bepalen van een eigen rol op basis van eigen identiteit zal normaal kunnen samengaan met het tot op zekere hoogte aanvaarden van bestaande vormen/gedragingen. Men moet leren zich te hoeden voor krachtverspilling in een krampachtig nastreven van eigen patronen.

Het gesprek in de groep zal zich veelal kunnen richten op het bespreken van de verbanden-patronen-structuren van de samenleving.

Duidelijk moet zijn, dat het nooit gaat om het opdringen van bepaalde maatschappij-kritiek. De geestelijk raadsman heeft niet tot taak die kritiek te forceren. Wel zal hij, als de groepsleden willen, de kritiek opnemen als gespreksstof. Daarbij moet het gaan om het toetsen van de kritiek aan het besef omtrent menselijke waardigheid.

Ingeval onze cliëntengroep sociaal tot actie wil komen gelden dezelfde beginselen: bereidheid, zelfs plicht tot begeleiding, geen poging tot opdringen van actie. De begeleiding laat de verantwoordelijkheid bij de groep; de geestelijk raadsman staat de groep bij in eigen motivering en eigen vormgeving van de actie.

3. De identiteit van humanistisch georiënteerd geestelijk groepswork.

Het gaat steeds om het fundamentele, het omvattende aspect, in alle gesprekstof, de grondslag van het samenleven; geen partiële, maar integrale doorlichting van een bepaalde werkelijkheid.

Is het algemeen-vormend werk gericht op de mondigheid van de mens, de humanistische vorming richt zich op de zingeving van die mondigheid (die mondigheid wordt dan tot volwassenheid).

Met behulp van het geestelijk groepswork komen het persoonlijke en het sociale aspect geestelijk tezamen. Vrijheid en gerechtigheid.

De huidige kritiek op het individuele werk bevat een kern van juistheid: tot nu toe lag het aksent misschien wat sterk op het persoonlijke.

Maar kritiek op het tegendeel is evenzeer juist: persoonlijke schuld en tekort blijven. Voor het sociale bezigzijn moeten we juist ook over de persoonlijke kwaliteit spreken.

Het zichzelf-worden geeft kracht om onvermijdelijke ontmoediging in sociale actie te verwerken. De motivering moet werkzaam blijven!

Leren "vrede te hebben met de onvrede".

Multatuli: Vreugde-niet in het oogsten van de padi, maar in het oogsten van de padi, die men zelf gezaaid heeft.

Samenvatting discussie.

- Opgeworpen vragen:
1. Is voor een geestelijk raadsman de combinatie individuele geestelijke verzorging en geestelijk groepswork ten behoeve van dezelfde cliënten aanvaardbaar en hanteerbaar?
 2. Is het mogelijk als geestelijk groepsleider de door van Praag beoogde distantie t.o.v. de groep (swerkzaamheid) te bewaren?
 3. Verdient een gedistantiëerde aanpak van de hier bedoelde vormingsleider de voorkeur boven een optreden als primus inter pares in het geestelijk groepsproces?
 - 3a. Mag/moet de g.r. participeren in de groepsdiscussie?
 4. Welke complicaties treden op in de werkpositie van de

g.r. ingeval zijn cliëntengroep, al dan niet als resultaat van het geestelijk bezinningsproces, tot aktie wil komen?

Ad vraag 1: De kombinatie plaatst de g.r. in twee moeilijk verenigbare rollen. In de individuele geestelijke verzorging zal de g.r. zich van cliënt tot cliënt op min of meer uiteenlopende wijzen inzetten. Stemming, karakter, temperament, mentaliteit, persoonlijke problematiek van elke cliënt spelen daarbij mee. Elke relatie vraagt van de g.r. een relationele lenigheid, uiteraard op basis van voldoende echtheid, teneinde inderdaad de juiste aansluiting als vertrouwensman en gesprekspartner te vinden. In de groepsrelatie is het niet mogelijk op deze wijze met elk van de cliënten afzonderlijk om te gaan. Onvermijdelijk treedt een zekere verwijdering op van de persoonlijke relaties. Bovendien zal de g.r. in de groep zich voor sommige cliënten op een voor hen ongewone wijze voordoen. De discrepantie in deze dubbel-relatie kan voor de cliënt het persoonlijke kontakt met de g.r. bemoeilijken.

Hier tegenover staat, dat het inzicht in iedere cliënt tijdens individuele kontakten verkregen van betekenis kan zijn bij het begeleiden van de groep. De persoonlijke banden kunnen het tot stand brengen van een goed gespreksklimaat vergemakkelijken.

Een andere overweging tegenover de bezwaren m.b.t. de dubbel-rol luidt: de optredende verwijdering van de individuele relatie in het groepskontakt kan heilzaam werken op de te subjectieve band (binding) van de cliënt met de g.r. De relatie met de g.r. in de groep kan de cliënt een corrigerende ervaring opleveren m.b.t. overtrokken gevoelsbehoeften in het persoonlijk vlak en hem voeren tot meer reële verwachtingen omtrent de g.r.

Ad vragen 2, 3, 3a: In de benadering van van Praag vervult de g.r. ten volle de rol van begeleider van het (geestelijk) groepsproces.

De g.r. bewaart in die positie een duidelijk funktioneel bepaalde distantie t.o.v. de groep. (Deze distantie mag niet worden verward met de hiervoor bedoelde distantie t.o.v. de individuele relaties in de groep). De g.r. is er niet op uit, eigen standpunten in te brengen, maar concentreert zich op het denken van de groepsleden en zet deze aan tot zelfexpressie, -verduidelijking, -nuancering en -correctie in het geestelijk functioneren.

Daarbij zal hij door mentaliteitsbeïnvloeding een goed gespreksklimaat bevorderen, d.w.z. het verlangen naar een zinrijke (op intersubjectiviteit gerichte) gedachtenwisseling versterken.

Deze vorm van leiding laat zich vergelijken met de ideeën van C. Rogers t.o.v. gespreksvoering. Het aksent van het optreden van de g.r. in de groep valt op het begeleiden van de leden bij het zoeken naar eigen identiteit. De g.r. staat daarbij terughoudend t.o.v. zijn eigen referentie-kader, ten-einde zich in de discussie zo volledig mogelijk in het denken van de anderen te kunnen verplaatsen.

Tegenover deze (gedistantieerde) begeleidersrol laat zich één andere plaatsen: de g.r. als primus inter pares.

In die positie trekt de g.r. in de groep als gesprekspartner gelijk op met de cliënten. Hij neemt zelf ten volle deel aan de discussie over levensvragen van algemene aard.

Tegelijkertijd zal hij leiding hebben te geven aan het groepsgebeuren (stimulering en afremming der deelnemers in de discussie; klimaatbevordering; richten van het gesprek)

De energie van de g.r. wordt hier grotendeels besteed aan het vanuit eigen referentie-kader bijdragen tot de denk-produktie van de groep. In plaats van distantie is hier identifikatie met de groep functioneel.

Welke overwegingen leiden tot een voorkeur voor een der beide werkwijzen; waar gaat de voorkeur dan naar uit?

In de praktijk blijkt dat een niet gering aantal cliënten de neiging vertoont de g.r. als een gelijke partner in het groepsgesprek te betrekken. Men stelt prijs op zijn oordeel en opvattingen. Bij een (klein) deel van deze cliënten lijkt die belangstelling voor de mening van de g.r. voort te vloeien uit de behoefte aan een "gezaghebbend" houvast.

Het ligt voor de hand, dat de g.r. participeert aan de bezinning op gemeenschappelijke bestaansvragen.

Bovendien kan de g.r. van mening zijn, dat het inbrengen van eigen denken nu juist tot de kern van zijn leidinggevende taak behoort.

Uit methodisch gezichtspunt zijn er evenwel bedenkingen tegen deze werkopvatting, waarbij de g.r. zich ten volle als subject laat gelden, in te brengen.

De kans is groot, dat een dergelijke subjectieve inzet in feite, zij het ongewild, op een aantal cliënten autoritair uitwerkt.

Het is helaas geen onbekend verschijnsel dat cliënten heel gemakkelijk geestelijk inzakken c.q. passief blijven, uit onzekerheid, angst, onvermogen, minderwaardigheid, gebrekkige ontplooiing, etc.

De g.r. moet er op bedacht zijn, dat de gedachten van cliënten moeizaam tot stand gekomen bouwsels kunnen zijn, die snel weer inzakken.

Het is dan gewenst hen te helpen bij de verdere bewustmaking van nog niet voldoende gewortelde opvattingen en beweringen. Dat gebeurt niet, wanneer de g.r. snel klaar staat de eigen (betere) zienswijze daar tegenover te plaatsen. Menigmaal kan dat frustrerend werken.

Wat in de individuele werkkontakten als een zinvolle werkhouding wordt gezien, kan ook in het geestelijk groepswork gelden: goed luisteren, meedenken met de ander, helpen verwoorden, bemoedigen tot verdergaande exploratie.

Het gaat om de begeleiding van de cliënten in het versterken van de eigen identiteit. Primair stelt de vormingsleider zich tot taak de geestelijke groei van zijn cliënten te bevorderen; het willen overhevelen van zijn gedachten kan averechts werken.

In de tweede plaats kan dit willen overhevelen van opvattingen door de vormingsleider een ongewenste barrière opwerpen voor een goede voortgang van het individuele contact. Voorwaarde voor de opbouw van een optimale vertrouwensrelatie is, dat de g.r. wordt ervaren als een onbeveng, veiligheid biedende gesprekspartner, met wie over alle, eventueel ook over "dubieuze" persoonlijke problemen te praten valt. Vooral in bepaalde fasen van de individuele geestelijke verzorging kan het zoeven gesignaleerde optreden van de g.r. als vormingsleider storend werken door aantasting van het gevoel van veiligheid bij de cliënt.

De zoeven genoemde bedenkingen pleiten voor de rol van gedistantieerd begeleider van het groepsproces. Het lijkt verstandig (doelmatig) wanneer de g.r. terughoudendheid betracht met eigen inbreng in de discussie.

Participatie moet niet als een "moderne" taak-opvatting worden toegejuicht; beduchtheid voor terugslag van de subjectiviteit van de g.r. op het persoonlijke geestelijk verzorgingsproces is zeker op zijn plaats. Waar in sommige gevallen (gezien de samenstelling van de groep) voor deze terugslag niet hoeft te worden gevreesd en evenmin het risico van een autoritaire uitwerking groot lijkt, kan het persoonlijk bijdragen aan de groepsbespreking door de g.r. functioneel wel positief worden gewaardeerd.

In dat geval lijkt het vervlèchten van de denkbeelden van de g.r. met die van de andere gesprekspartners de meest aangewezen werkwijze.

Ten overvloede zij opgemerkt dat met de hier bepleite aanpak zich heel wel laat verenigen, dat de g.r. de groep richting geeft, door, mede gelet op belangstelling en gespreksniveau van de cliënten, hun werkelijke problemen op zinvolle wijze aan de orde te stellen.

(4) De problematiek van de rol-keuze spitst zich nog toe voor het geval de cliëntengroep, al dan niet als gevolg van het bezinningsproces, het verlangen uit gezamenlijk een actie te ondernemen ter verandering van een voor hen hoogst onbevredigende situatie.

Het ligt in de lijn van het vorenstaande, dat de g.r./vormingsleider zich dan tot taak stelt de geestelijke begeleiding van de groep, in het bijzonder van de actie-leiders. In concreto zal hij hen vragen zich voortdurend rekenschap te geven van motieven, doel en middelen.

De g.r. staat tegelijkertijd voor de noodzaak zijn houding te bepalen tegenover pogingen van de groep hem als actie-participant binnen te halen. Dat zal hem moeilijker vallen naarmate de g.r. in het groepsgebeuren meer als primus inter pares is ervaren. Als actie-deelnemer loopt de g.r. eens te meer het risico het vertrouwen van bepaalde cliënten te verspelen.

Dat risico is groter als onder de oppervlakte minder sprake is van eensgezindheid onder de cliënten m.b.t. de actie. Relatief groot is ook de kans dat de g.r. vanuit zijn positie als niet-gedetineerde zich met de situatie mis-identificeert.

Bijzondere aandacht verdient het feit, dat aan de zuiverheid der motieven veel kan mankeren. Een actie als hierbedoeld biedt aan cliënten volop gelegenheid louter emotioneel af te reageren, eigen problemen op anderen alsmede op de situatie te projecteren en af te zien van zelfonderzoek.

Hier verschijnt dan de groepsactie als lijnrechte tegenspeler van de individuele geestelijke verzorging.

Van de g.r. wordt hier grote kritische zin gevergd en veel wijsheid teneinde naar alle kanten op volstrekt eerlijke wijze geestelijk leiding te geven.

De hierboven bepleite distantie lijkt voor een dergelijk genuanceerd optreden in geval van groepsactie een conditio sine qua non.

VERDRAAGZAAMHEID.

In mijn inleiding tot de humanistiek voor het Humanistisch Opleidingsinstituut heb ik o.m. aandacht besteed aan Cusanus. Kort samengevat zei hij, dat onze kennis van God niet is te vergelijken met onze kennis van de wereld. Onze kennis van de wereld is van objectieve aard, onze kennis van God daarentegen van subjectieve aard. De subjectieve kennis van God is een zaak van innerlijk beleven, waarvan de juistheid of onjuistheid niet bewezen kan worden. Volgens Cusanus berust onze kennis van God op geestelijke liefde tot God en is zij daarom van geheel andere aard dan onze objectieve kennis van de wereld. Bij Cusanus is er een kennistheoretische kloof tussen God en de wereld. De mens kan God niet kennen door middel van zijn verstand. Dat is zijn wetende onwetendheid. Omdat God ons slechts bekend kan zijn uit geestelijke aanschouwing, moet erkend worden dat iedere oprechte benadering hetzelfde betrekkelijke recht heeft. Hier ligt voor Cusanus de rechtvaardiging van de tolerantiegedachte!

Sindsdien is het begrip tolerantie of verdraagzaamheid herhaaldelijk gehanteerd, vooral door hen die het gevoel hadden in de samenleving niet tot hun recht te komen. Aanvankelijk vooral in de wereld van de godsdienst. Later ook in de politiek.

Vandaag zullen we ons bezig houden met de vraag naar de betekenis van de verdraagzaamheid, hier en nu; wat is verdraagzaamheid, waarop berust hij; hoe funktioneert hij.

Wat is verdraagzaamheid?

Bij het zoeken naar een antwoord op deze vraag kan men denken aan een onontkoombaar gebeuren, dat men, vanwege zijn onontkoombaarheid wel zal moeten aanvaarden.

In het begrip verdraagzaamheid zit echter ook een zeer positief element, in zoverre, dat we de ander aanvaarden, ook al zijn we het niet met hem eens. Er is een ander facet van de verdraagzaamheid naar voren gekomen, nl. de eerbiediging van de ander.

Toch zijn we er nog niet. De eerbiediging kan immers niet betekenen dat we de immorele daad van de ander accepteren. Ook niet dat bijv. de humanist de overtuiging van een andersdenkende zou moeten aanvaarden.

Waar het bij de verdraagzaamheid omgaat, is de eerbiediging van de ander in zijn oprechte en achtbare overtuiging en verlangens, met behoud van de mogelijkheid tegen die overtuiging zelf stelling te nemen, doch op een wijze, die aan de ander volledig recht doet, zulks op grond van de erkenning dat ieder mens recht heeft op eigen ervaring van de werkelijkheid, alsmede op eigen vormgeving van het leven.

Men kan zich afvragen of het juist is te spreken van eigen ervaring, eigen waarheid. Waarheid is immers niet iets subjectiefs, doch van intersubjectieve aard. Het uitgangspunt dat een gemeenschappelijke voorstelling van waar er niet-waar mogelijk is, sluit echter niet uit dat ieder mens zelf tot dat inzicht dient te komen en dat men de ander nimmer mag dwingen de waarheid van iets in te zien, zelfs, dat men hem daartoe niet kan dwingen. Dit complex van veronderstellingen is gebaseerd op het vertrouwen dat mensen gezamenlijk tot waarheid kunnen komen.

Zo kan het antwoord op de vraag, wat verdraagzaamheid is, aldus geformuleerd worden. Verdraagzaamheid is de eerbiediging van de ander in zijn oprechte en achtbare overtuiging of verlangen, in het besef dat de waarheid nimmer opgelegd kan worden.

Waarop berust deze opvatting omtrent verdraagzaamheid?

Kort en goed; op ons humanistisch mensbeeld.

Bij de omschrijving van dit mensbeeld gaan we uit van de kernbegrippen natuurlijkheid, gelijkheid, vrijheid, verbondenheid en redelijkheid.

Natuurlijkheid.

In het humanisme komt een mens niet naar voren als een door God geschapen wezen, wiens verblijf op aarde voorbereiding is op een leven hiernamaals. Naar onze visie is de mens niet alleen deel van, doch ook aangelegd op de wereld. Als deel van de wereld is hij enerzijds knooppunt van relaties, anderzijds centrum van actie. Als intentioneel wezen schept de mens zijn werkelijkheid, zowel geestelijk als praktisch.

Gelijkheid.

Het is beter hier te spreken van overeenkomstigheid, nl. met betrekking tot lichamelijke en bewustzijnsstructuren. In dit opzicht gelijken de mensen op elkaar en wel op zo'n wezenlijke wijze, dat onmiskenbare verschillen daarbij in het niet vallen. Bij alle verschil funktioneert een gemeenschappelijk uitgangspunt voor de verstandhouding tussen de mensen: de rede.

De rede doet een voortdurend beroep op verantwoording in denken en doen, tegenover de ander en onszelf. In dit opzicht zijn mensen aan elkaar gelijk.

Vrijheid.

De mens geeft vorm aan zijn bestaan door beslissingen te nemen. De motieven de kracht daarvan is afhankelijk van de mate vrijheid waarin de beslissingen genomen worden. Vrijheid wil hier zeggen: keuze-vrijheid.

Daarvan is, los van de vraag naar het causaal bepaald zijn der keuzen, sprake wanneer de mens eigen beslissingen neemt en zich daarmee kan vereenzelvigen.

De in vrijheid genomen beslissingen bepalen het menselijk bestaan. Zij verdienen daaraan betekenis, waardoor dat bestaan bevredigend, de moeite waard wordt. Tot op zekere hoogte is de mens onbepaald. Zeker, vergeleken bij de dieren, al vinden we bij sommige dieren al iets van de hier bedoelde vrijheid.

De mens reageert niet uitsluitend instinctief volgens een voor hem geldend vast patroon. Hij heeft het vermogen afstand te nemen en op grond daarvan te komen tot eigen beslissingen.

De mens reageert niet louter reflexief. O.m. uit de dierproeven van Pawlow weten we dat we een hond kunnen dressereren, d.w.z. dat we hem langs de weg van straffen en belonen tot bepaalde gedragingen kunnen brengen. Daarbij is echter geen sprake van vrijheid maar van het toevoegen, aan wat natuurlijk reeds bepaald was, van nieuwe automatische handelingen.

Vrijheid verwijst naar de mogelijkheid van de mens zelf nieuwe gedragsvormen te ontwikkelen.

Verbondenheid.

Mensen zijn op elkaar aangewezen. Niet omdat het behoort, zij zijn daarop aangelegd. Men zou hier kunnen spreken van een sublimering van het kudde-instinct, dat bij de mens in de sfeer van vrijheid is gekomen. De mens voelt zich met en voor de ander verantwoordelijk.

Redelijkheid.

Bij het begrip redelijkheid gaat het niet in de eerste plaats om ons vermogen tot verstandelijk denken.

Belangrijker is dat de mens, naast het zuiver logisch denken, komt tot redelijke en artistieke waarderingen. Anders gezegd; de mens komt ertoe zich rekenschap te geven. Rekenschap is de meest oorspronkelijke betekenis van het woord rede, en heeft dan ook iets te maken met evenredigheid, met het tegen elkaar afwegen der dingen.

De zoeven genoemde begrippen vormen het fundament voor de humanistische opvatting omtrent verdraagzaamheid. De mens kan en moet aan eigen bestaan vorm geven. In dit opzicht zijn de mensen aan elkaar gelijk, dient hun vrijheid erkend te worden.

Ook het feit, dat zij op elkaar zijn aangewezen fundeert de verdraagzaamheid. Tenslotte: de mens draagt niet alleen verantwoordelijkheid voor eigen leven, maar ook voor dat van de ander, hetgeen tot uitdrukking komt in het vermogen zich rekenschap te geven van zichzelf en van de ander.

Hoe funktioneert de verdraagzaamheid, zowel in het persoonlijk als in het maatschappelijk leven?

Geheel bevredigend is dit onderscheid niet. Immers bij de verdraagzaamheid in meer persoonlijke zin is altijd een ander betrokken.

Wanneer dit onderscheid wel gehandhaafd wordt heeft de verdraagzaamheid in meer persoonlijke zin betrekking op het leven in kleine eenheden, de verdraagzaamheid in maatschappelijke zin op het leven in grotere groepen.

Dat verdraagzaamheid in kleinere groepen, zoals gezin, vriendenkring, onmisbaar is, zal niet betwist worden. Toch liggen de zaken ook hier niet altijd zo eenvoudig als men denkt. Wanneer je bijv. jong en op een ander verliefd bent denk je elkaar te kunnen omvormen tot een soort ideaalmodel. Pas later ontdek je dat daarbij sprake is van een soort terreur, zij het een zachtzinnige terreur. Van wezenlijke betekenis is het inzicht, dat ieder mens anders is dan de ander, dat ieder mens zijn eigen weg naar levensverwerkelijking moet vinden, en dat we dit hebben te eerbiedigen. Je kunt er met elkaar over praten of iets op de ene dan wel op de andere wijze gedaan zal worden, maar niemand kan en mag de ander zijn wil opleggen.

Deze redenering geldt ook ten aanzien van de relatie ouders-kinderen.

Ook in die relatie zullen de ouders de persoonlijkheid van het kind moeten eerbiedigen, in een geest van gelijkheid, vrijheid, verbondenheid en redelijkheid. Hetzelfde geldt in de vriendenkring en in kleinere werkgemeenschappen. We vinden dit alles ook terug in de geestelijke verzorging, waar de geestelijk raadsman geen oplossing aanbiedt, maar de ander helpt zijn eigen oplossing te vinden.

Het voorgaande mag geen eenzijdig beeld van de verdraagzaamheid opleveren. Verdraagzaamheid is niet hetzelfde als "eerbied" of aanvaarding. Ik heb geen eerbied voor mensen, die slecht handelen. Ik kan deze mens echter wel als mens eerbiedigen, d.w.z. het blijft voor mij mogelijk in mijn relatie tot hem de gedachten van de gelijkheid, vrijheid, verbondenheid en redelijkheid tot gelding te brengen. Ik zal zolang mogelijk met hem blijven praten, in voorkomende gevallen zal ik ook proberen hem te doen inzien dat hij naar mijn mening verkeerd handelt, doch ik zal hem daarbij mijn mening niet opleggen.

Het is dan ook bepaald niet zo, dat de geestelijk raadsman er geen eigen mening op na houdt, of daarover met de cliënt niet zou mogen praten. Eerbiediging is niet hetzelfde als onverschilligheid. Er zit wel degelijk een element in van mede-verantwoordelijkheid, dat echter niet tot uitdrukking komt door de ander mijn mening op te leggen of op te dringen, maar door hem bij te staan in het vinden van eigen oplossing.

Eigenlijk kan men beter spreken van eerbiediging dan van verdraagzaamheid. Verdraagzaamheid suggereert dat men verdraagt wat men wel zou willen maar niet kan veranderen.

In eerbiediging zit het positieve element dat men iets niet door middel van drang of dwang wil tegenhouden, ook al zou men dat kunnen. Het kind dat zich aan een kachel dreigt te branden zullen we waarschuwen, zonder echter uit het oog te verliezen dat niemand volwassen wordt zonder zich éénmaal te branden. Als het kind, groter geworden, in een dakgoot staat zullen we echter niet volstaan met een waarschuwing. We halen het kind eruit. Hier gaat de stelling, dat de mens door schade en schande wijs wordt, niet meer op. De eerbiediging is immers gericht op het zelfstandig worden van het kind. Het kind dat uit de dakgoot is gevallen krijgt wellicht de kans niet meer om vrij, volwassen, zelfstandig te worden.

Hier doemt het probleem op van de grenzen der verdraagzaamheid. In het algemeen kan men zeggen dat die grens bereikt wordt waar onze beginselen zichzelf zouden ontkennen.

Het vaststellen van die grens is in de praktijk niet eenvoudig. Maar al te vaak blijkt dat bijv. de opvoeder geneigd is die eerder aanwezig te achten dan nodig is. Het blijft een zaak van afwegen, op grond van eigen verantwoordelijkheid. Daarbij zullen we ons o.m. laten leiden door de ervaring dat leed niet altijd te vermijden is. De opvoeder, die dit denkt, gaat de rol spelen van een klein godje, dat het leven van de ander wel ten goede zal leiden, zonder overigens te weten wat dat goede is.

Wanneer we de verdraagzaamheid in maatschappelijke zin bekijken valt het op dat menigeen, die in eigen omgeving verdraagzaam is, op grond van maatschappelijk inzicht in hoge mate onverdraagzaam kan zijn in grotere verbanden. Meer nog dan in de eigen omgeving blijkt in de grotere verbanden dat naast temperament overtuiging (inzicht) een belangrijke rol speelt.

Men dient er zich juist in die situatie van bewust te blijven dat verdraagzaamheid veel meer is dan een temperamentskwestie.

Humanisten zien de maatschappij als een democratische samenleving. Op zichzelf is het niet onlogisch dat men in een democratische samenleving met meerderheid van stemmen beslist. Het meest karakteristieke van de democratische samenleving is echter dat aan de minderheid het recht wordt toegekend meerderheid te worden, maar ook dat de minderheid erkend wordt zolang hij nog geen meerderheid is. Daarom mag de minderheid eisen dat wetten en regels, bij meerderheid van stemmen vastgesteld, hem zo min mogelijk in zijn ontplooiingsmogelijkheden treffen. In zekere zin is de democratie gericht op verzoening van tegenstellingen. Anders gezegd: democratie is het systeem van het compromis, dat zeer beslist niet altijd compromittant is. Het compromis is een positief ding in ons leven.

Het betekent, dat men ook de mening van de ander zo goed mogelijk tot zijn recht wil laten komen. Ook hier is het, evenals in de opvoeding, een zaak van afwegen, nl. het belang van de meerderheid tegen dat van de minderheid. Daarbij zal de verdraagzaamheid, zoals eerder aangeduid, criterium zijn. Ingewikkeld wordt de zaak wanneer een minderheidsgroep radicale verandering van de samenleving wenst. De gedachte van de verdraagzaamheid vergt van een minderheid te aanvaarden dat deze de samenleving radikaal wil veranderen, alsmede dat de minderheid zijn streven tracht duidelijk te maken door middel van stakingen, het kraken van huizen,

Niet ontkend kan worden dat op zeker moment de grenzen der verdraagzaamheid bereikt kunnen worden. In Nederland staat de P.S.P. een radicale verandering van de maatschappij voor. Op zichzelf kan men daartegen in het licht van de verdraagzaamheid moeilijk bezwaar maken.

Wanneer echter een georganiseerde minderheid een poging zou doen een dictatuur te vestigen, zijn de grenzen der verdraagzaamheid bereikt. Gelijk dat het geval was bij het kind in de dakgoot, komen ook nu de beginselen van vrijheid, gelijkheid, verbondenheid en redelijkheid, die aan de verdraagzaamheid ten grondslag liggen, duidelijk in het geding.

Dit probleem speelt niet zozeer in Afrika, Azië en Latijns-Amerika, waar in feite vrijheid, gelijkheid, verbondenheid en redelijkheid ook nu niet aan bod komen. Naarmate er echter meer mogelijkheden zijn tot verdraagzaamheid, des te meer zal men voorzichtigheid dienen te betrachten bij het streven naar radicale verandering. Criterium dient te blijven de eerbiediging van de ander, al dan niet behorend tot minderheid of meerderheid. En dat niet alleen voor een verre toekomst, maar in en door het proces, dat op gang gekomen is.

Noch zij, die van de verdraagzaamheid een idool maken, door altijd en ieder gewelddadig optreden te veroordelen, noch zij die stellen dat verdraagzaamheid een loze frase is, hebben het gelijk aan hun kant. We komen slechts uit de moeilijkheden door eerst een onderscheid te maken tussen soorten van samenleving, nl. samenlevingen, die in beginsel vrij en tolerant zijn enerzijds en samenlevingen, die dit niet zijn, anderzijds. Van tolerante samenlevingen mag men eisen dat de vrijheid geëerbiedigd wordt. Tegen intolerante groepen in zo een samenleving mogen maatregelen genomen worden. Dat men in de dertiger jaren fascistische groeperingen de democratie heeft laten gebruiken om die zo spoedig mogelijk op te heffen, was onjuist. Tolerantie is geen inhoudsloos begrip; het is de eerbiediging van de ander, maar ook het recht op eerbiediging door de ander. Wie de tolerantie bedreigt mag in zijn ontplooiingsmogelijkheden beknot worden. Dat eist de tolerantie.

In dit verband is het goed aandacht te besteden aan de problematiek, die door niemand zo uitdagend naar voren is gebracht als door Herbert Marcuse.

Marcuse spreekt over de westerse democratie, niet over Afrika en Latijns-Amerika, waar geen vrijheid, derhalve ook geen tolerantie of democratie bestaat. Met betrekking tot de westerse wereld, in het bijzonder de U.S.A. merkt hij op dat er inderdaad tolerantie bestaat, doch slechts ten aanzien van bepaalde dingen. Vele Amerikanen hebben een auto, ijskast, wasmachine, t.v. Ten aanzien van het sexuele en het artistieke leven, alsmede ten aanzien van allerlei andere uitingsvormen bestaat grote tolerantie. Zodra men echter een radikale verandering van de maatschappij voorstaat stuit men op grote intolerantie. Dan krijgt men de politie op zijn dak, worden radikale groepen door het leger uiteen geslagen enz.

Van Marcuse is de term repressieve tolerantie.

Wanneer hij constateert dat de Amerikaanse regering op de bevolking zware druk uitoefent om de oorlog in Vietnam voort te zetten, dan heeft hij gelijk. Als we zien dat zij, die zich tegen rassendiscriminatie of de oorlog in Vietnam verzetten in de gevangenis terecht komen dan leveren deze verschijnselen inderdaad geen opwekkend beeld op. Desalniettemin blijft het een hoogst gevaarlijke zaak in dit verband de term repressieve tolerantie te gebruiken, omdat de indruk gewekt kan worden dat tolerantie in feite een schijnbegrip is.

De zgn. repressieve tolerantie is in-tolerantie in een min of meer tolerante maatschappijstructuur.

Met het constateren van dit feit is het begrip tolerantie echter niet inhoudsloos geworden. Wie dit uit het oog verliest vervalt in de kortst mogelijke tijd zelf tot intolerantie, gelijk dat ook bij Marcuse het geval is. Mede onder invloed van mensen als Marcuse heeft veel van wat zich als anti-autoritair aandient een uitgesproken autoritaire achtergrond.

De weg die Cusanus aangeeft, spreekt de humanist meer aan. Meerderheid en minderheden binnen eenzelfde samenleving zullen ieder voor zich tot hun recht moeten kunnen komen. Dat kan alleen op basis van tolerantie ten opzichte van alle achtbare visies op de samenleving. Evenmin als de godsdienstige mens zich kan beroepen op objectieve kennis van God, zijn wij in staat op wetenschappelijke gronden aan te geven hoe een ideale samenleving eruit zou moeten zien.

De levensovertuiging in de Levenspraktijk.

Van de voorafgaande inleidingen volgt nu een soort samenvatting. In dit overzicht van een humanistische antropologie en de toepassing in de levenspraktijk zijn vijf grondfenomenen (postulaten) van het humanistisch mensbeeld opgenomen, daarnaast, bij ieder grondfenomeen, twee motieven en één zingeving.

Een postulaat is niet hetzelfde als een feit. Het zijnde verschijnt niet aan ons zonder onze interpretatie.

Een postulaat is evenmin een hypothese, waarvan door voortgaand denken en experimenteren de juistheid bewezen zal worden, doch een voorwaarde, om te kunnen denken en experimenteren.

Onder motieven worden verstaan de voorstellingen, die ons in de levenspraktijk in beweging brengen. Met zingevingen zijn bedoeld de houdingen, die het bestaan als zinvol doen doorzien. Motieven en zingevingen ontleenen hun betekenis daaraan, dat zij de mens op konkrete wijze zijn verantwoordelijkheid voelbaar maken en hem in staat stellen zijn aandacht te blijven bepalen bij zijn menselijke situatie.

De vijf grondfenomenen, die achtereenvolgens behandeld worden zijn, natuurlijkheid, gelijkheid, vrijheid, verbondenheid en redelijkheid.

NATUURLIJKHEID.

De mens is natuur en werkt in op de natuur. Deze omschrijving van het begrip natuurlijkheid maakt het duidelijk dat de mens voltrekker is van het natuurlijke. Dat hij natuur is, met alles wat daaraan vast zit, zal hij moeten aanvaarden. Hij zal er bovendien begrip voor dienen te hebben dat er sprake is van een interaktie tussen mens en natuur, tot uitdrukking komend in kultuur. Drie categorieën derhalve: voltrekking, aanvaarding, interaktie.

Hiermede corresponderen drie praktische begrippen, nl. de twee motieven trouw en tekort, en arbeid als zingeving.

Het begrip trouw wordt hier niet gebruikt in meer formele zin, zoals dat t.a.v. bijv. huwelijkstrouw gebruikelijk is. Het gaat hier om trouw aan de natuur, de natuurlijkheid van de mens. Daaraan dienen we trouw te blijven, onder erkenning van het menselijk tekort. De mens is van nature een vat vol tegenstrijdigheden en zal met die gedachte moeten leven.

Als zingeving past hier de arbeid.

Omdat de mens niet alleen natuur is, doch ook geestelijk wezen, moet hij op de natuur inwerken. Arbeid wordt hier niet alleen gezien in de zin van beroepsarbeid, maar ook als hobby, inclusief andere vormen van vrijetijdsbesteding. In zijn arbeid geeft de mens vorm aan de natuur, hervormt hij die.

GELIJKHEID.

Ook hier drie theoretische en drie konkrete begrippen.

Bij het overdenken van de theoretische categorieën valt onmiddellijk op dat er bij mensen sprake is van gelijkheid, in de betekenis van overeenkomstigheid, in biologische en geestelijke structuur.

Het tweede theoretische begrip is de billijkheid, of gerechtigheid. Als mensen fundamenteel aan elkaar gelijk zijn, is er geen reden de één boven de ander te bevoordelen.

Het derde element is de herkenning. Wij herkennen de ander als zijnde van dezelfde natuur (Dat zijt gij; Tat twam asi). Dit begrip herkenning stemt overeen met de uitspraak: Hebt uw naaste lief, als uzelve.

Deze uitspraak betekent niet, dat we eerst veel van onszelf moeten houden en daarna evenveel van de ander. De duitse filosoof Hermann Cohen heeft op de onhoudbaarheid van deze kwantitatieve interpretatie gewezen: Hebt uw naaste lief, want hij is als uzelve bent. Ook bij Cohen derhalve de herkenning. Met deze meer theoretische begrippen corresponderen drie praktische; t.w. twee motieven en één zingeving.

Als de ander van dezelfde natuur is als ik ben, moet ik hem in zijn eigen zijn respecteren, eerbiedigen. Zolang ik de ander kan eerbiedigen is het in beginsel mogelijk met hem tot overeenstemming te komen, hoe moeilijk dit in de levenspraktijk soms ligt.

Corresponderend met de billijkheid zien we als tweede motief het partnership. We zijn er om elkaar als partners te herkennen.

Hiermede zitten we dicht bij het derde praktische begrip, de lotsgemeenschap als zingeving. We zitten met elkaar in het schuitje en we moeten dat drijvende zien te houden.

VRIJHEID.

Gelijk bij een vorige gelegenheid naar voren gebracht werd, verwijst het begrip vrijheid naar een zekere mate van onbepaaldheid. Het leven van plant en dier verkoopt meer volgens vaste schema's. De mens daarentegen kan allerlei kanten uit. Die onbepaaldheid brengt dan ook mede dat de mens, voor wie geen absoluut vastgelegde vorm geldt, aan eigen bestaan vorm moet geven.

Hij doet dat door te kiezen uit mogelijkheden. Zo passen bij het grondfenomeen vrijheid drie theoretische begrippen: onbepaaldheid, vormgeving, keuze. Hiermede corresponderen andermaal twee motieven en één zingeving.

De onbepaaldheid vereist moed tot het nemen van beslissingen, om tot zelf-expressie te komen. Een leeuw is niet moedig als hij een evengroot dier aanvalt. Zijn instinct drijft hem onafwendbaar tot de aanval. Dit instinctieve bepaald zijn geldt niet voor de mens, althans niet op de wijze zoals we die van het dier kennen. Moed wordt hier, gelijk dat bij het motief trouw het geval was, niet gebruikt in de meer formele zin van het woord, maar als aanduiding van de omstandigheid dat de mens zich niet moet laten leven, doch zelf initiatieven moet ontplooien.

Daarvoor is nodig, en hiermede duikt het tweede motief op, creativiteit of vindingsrijkheid. De mens dient de moed op te brengen nieuwe wegen te zoeken. De hierbij passende zingeving is de demokratie, die hier meer omvat dan het begrip staatkundige democratie, door verwijzing naar een democratische levenshouding op alle terreinen van menselijk leven. Mensen moeten in vrijheid kunnen kiezen, tenwintende met elkaar iets van het leven te kunnen maken.

VERBONDENHEID.

De mens kan niet anders dan gemeenschap vormen. Gemeenschapsvorming is dan ook het eerste theoretische begrip bij het grondfenomeen verbondenheid dat genoemd dient te worden.

Bij het streven naar gemeenschapsvorming ontstaan als vanzelf en onontkoombaar binnen de gemeenschap van mensen structuren, die op hun beurt inwerken op de vorming van de enkeling. Dit geldt ook voor de meest kritische, radikale geest. Zelfs de wijze waarop hij kritiek uitoefent is, negatief dan wel positief, bepaald door de structuren waarin hij is opgenomen. Met deze theoretische begrippen gemeenschap, structuren van de gemeenschap, inwerking van de structuren op de enkeling, corresponderen twee motieven en één zingeving.

Daar is in de eerste plaats het motief van de noodzakelijkheid. De gemeenschap is een noodzakelijke voorwaarde voor menselijk bestaan. De gemeenschap zal dan echter zo gestructureerd dienen te zijn, dat menselijk leven mogelijk wordt. Waar dit niet het geval is, moet de mens een bepaalde structuur mogen kritisieren. Als zingeving treedt naar voren de erkenning dat de enkeling slechts in de gemeenschap werkelijk enkeling wordt. Dit is de zin van het enkeling zijn.

Aldus: noodzakelijkheid, kritiek, erkenning.

REDELIJKHEID.

Een facet van het begrip redelijkheid is het verstandelijk denken. Het begrip redelijkheid omvat echter ook het waarderingsvermogen van de mens. Waardering wordt hier niet alleen gebruikt in de betekenis van positieve waardering, doch als mogelijkheid voor de mens zowel positieve als negatieve waarde aan iets toe te kennen. Men kan zich afvragen waarom sommige dingen waar of onwaar zijn. Daar is geen simpel criterium voor aan te geven. Er zijn logische wetten, die mede-bepalend zijn. Bij nadere overweging blijkt dat de begrippen waar of onwaar nooit langs de weg van logisch denken, van logische wetmatigheid, te vatten zijn. Desalniettemin blijkt het mogelijk vanwege de overeenkomstigheid in bewustzijnsstructuur, dat mensen gezamenlijk tot de conclusie kunnen komen dat iets waar of onwaar is. Ditzelfde geldt ten aanzien van de begrippen goed of slecht, mooi en lelijk, al blijft het, vooral met betrekking tot mooi en lelijk, moeilijk tot een gemeenschappelijke interpretatie van de werkelijkheid te komen. Er zit echter iets in de structuren van de mens waardoor hij met de ander kan discussieren, d.w.z. waardoor hij in beginsel met de ander tot overeenstemming, tot een gemeenschappelijke waardering, kan geraken. Hierbij gaat het uiteraard niet om het begrip waardering, dat we gebruiken om aan te geven dat we bijv. een kopje thee kunnen waarderen, maar om een vorm van waardering waartoe men zich rekenschap geeft, tot verantwoording komt omtrent de betekenis, het gewicht, van de zaak. Door ons rekenschap te geven van onze waarderingsen komen we tot verstandhouding met de ander.

Zo ontdekken we aan dit grondfenomeen verbondenheid drie theoretische begrippen: waardering, rekenschap en verstandhouding, die corresponderen met twee motieven en één zingeving.

Onmiskenbaar heeft het ene voor ons meer waarde, dan het andere. Zo ontwerpen wij een waardeschaal, waartoe wij verantwoording kunnen afleggen. De hiermede corresponderende zingeving is de verantwoordelijkheid, als consequentie van het vermogen tot het afleggen van verantwoording.

Dit alles tesamen levert een humanistisch mensbeeld op. De vraag, die zich nu opdringt, is of dit beeld kan functioneren in de levenspraktijk.

Aanvankelijk doet de mens uitsluitend konkrete ervaringen op, waaraan nog geen ideeën ten grondslag liggen. Onder invloed van milieu, opvoeding en andere factoren, waarbij de aanleg zeker een rol speelt, worden die ervaringen al spoedig op een bepaalde wijze verwerkt.

In belangrijke mate fungeert daarbij de behoefte aan liefde en vriendschap als richtinggevend element, waardoor nieuwe ervaringen steeds duidelijker positief dan wel negatief gewaardeerd worden. Uit deze gerichte verwerking van ervaringen ontstaat op den duur een algemeen patroon, ook wel genoemd werkelijkheidsbeeld of oriëntatiepatroon. Omdat er nog niet altijd sprake behoeft te zijn van een afgerond beeld van de werkelijkheid gaat de voorkeur uit naar de term oriëntatiepatroon. We hebben immers te maken met een zich langzamerhand vormend patroon, waarin steeds meer beelden opgenomen worden.

Wanneer hier de term algemeen gebruikt wordt wil dit zeggen dat niet alle ervaringen bewust opgenomen en verwerkt worden. Ook onbewuste ervaringen kunnen hun bijdragen tot het oriëntatiepatroon leveren.

Het oriëntatiepatroon speelt een belangrijke rol, zowel in het persoonlijk als in het maatschappelijk leven van de mens.

Wanneer een kind agressief of egoïstisch reageert behoeft ons dat op zichzelf nog niet te verontrusten; wat het kind laat zien is menselijk.

Als een kind van alles uit elkaar haalt en wil analyseren is die neiging te beschouwen als het begin van vormgeving, van arbeid. In wezen is het kind aan ons gelijk, zij het nog niet volwassen. Het kind dient in zijn kind-zijn als een vorm van mens-zijn, geëerbiedigd te worden. Wij zijn partner van dit kind, niet de dictator over dat kind. Met het kind staan we in een lots-gemeenschap, hetgeen wil zeggen dat we het samen moeten klaren. Het kind dient te leren inzien dat er moed voor nodig is van eigen bestaan iets te maken, aan eigen bestaan vorm te geven. Daarvoor is nodig creativiteit, vindingrijkheid. Daarom zullen we in de opvoeding situaties scheppen, waarin het kind zichzelf kan worden. Alleen langs die weg geraken we tot een vrije samenleving, waarin we met elkaar kunnen leven. Geen samenleving kan zonder structuren, doch deze moeten zo nodig gekritiseerd kunnen worden. Dit alles komt niet zozeer aan de orde in gesprekken met kinderen. Als opvoeders scheppen we situaties waarin zich dit als het ware vanzelf presenteert. In wezen is onze omgang met volwassenen niet anders. Ook daar scheppen we situaties, o.m. door naar de ander te luisteren, en op het geschikte moment een vraag te stellen. Zo blijkt in de levenspraktijk de konkrete toepassings-mogelijkheid van een humanistisch mensbeeld.

Dit geldt ook ten aanzien van maatschappij-structuren. De maatstaven die we aan de maatschappij aanleggen zijn terug te vinden in de eerder genoemde theoretische en praktische begrippen. Zo is de erkenning dat de mens de gemeenschap nodig heeft geen vanzelf sprekende bewering.

Voor al in onze tijd hoort men maar al te vaak de stelling verkondigen dat de gemeenschap, waarvan wij deel uitmaken, wel in elkaar mag storten. Later zullen we wel zien wat daarvan de consequenties zijn.

Zij, die dit beweren, vergeten dat erkenning van de gemeenschap kritiek op die gemeenschap geenszins behoeft uit te sluiten. Het is de onvergankelijke verdienste van Marx dat hij een revolutionaire theorie heeft ontwikkeld op basis van de erkenning van de toenmalige, de kapitalistische, maatschappij. Voor hem was dit kapitalisme uitgangspunt, en in zoverre onmisbaar, voor zijn streven naar een andere, meer menselijke, maatschappij.

Erkenning van een bepaalde maatschappij betekent dan ook niet aanvaarding van die maatschappij. Wel dat in de wijze waarop het bestaande tegemoet getreden wordt het mensbeeld een rol speelt.

Het is die toepassing van motieven en zingevingen in het persoonlijk en maatschappelijk leven, die de humanist van de ander onderscheidt. Gelijk dat destijds bij Erasmus het geval was plaatst het mensbeeld de humanist in een eigenaardige, geschakeerde positie. Men verwijt Erasmus, dat hij niet gekozen heeft. De vraag is echter of men hem verwijten mag dat hij niet gekozen heeft tussen de inquisitie van Rome en de dogmatiek van Luther.

Erasmus kon niet kiezen vanwege zijn geschakeerde standpunt, van waaruit hij zowel het één als het ander moest veroordelen. Dat was geen kwestie van lafheid, maar van bijzondere moed.

Tenslotte de vraag of het nodig is dat ons mensbeeld funktioneert. Waar duidelijk gemaakt werd dat het mensbeeld een bijzondere betekenis geeft aan ons praktisch handelen, is deze vraag in feite bevestigend beantwoord. Er is echter meer over op te merken.

Vijwel ieder mens ziet zich somtijds geconfronteerd met opvoedingsvragen. Het gaat dan om keuzekwesties. Kiezen we voor meer of minder vrijheid, voor meer of minder drill, voor meer of minder verantwoordelijkheid voor het kind. Op die vragen kunnen we alleen een zinnig antwoord geven als we duidelijk voor ogen hebben wat we van het kind verwachten.

Het mensbeeld geeft antwoord op de vraag naar het doel, waarop we gericht zijn.

Het is duidelijk dat de vader, die avond aan avond met zijn kind diens huiswerk doorneemt, er praktisch zeker van kan zijn dat zijn kind het eind-diploma haalt. De vraag rijst echter of het kind langs die weg in voldoende mate leert zelf vorm aan zijn bestaan te geven, eigen verantwoordelijkheid leert aanvaarden.

Het is zeer wel mogelijk dat dit kind de middelbare school doorkomt, maar op de universiteit mislukt.

Hetzelfde geldt voor de onderwijs-methodieken. In het algemeen mag men zeggen dat men een kind kan trainen, doch niet voor situaties, die nog in de toekomst liggen. Daar zal het kind zelf mee klaar moeten komen.

Training kan derhalve niets anders betekenen dan voorbereiding op zelfstandigheid.

Een soortgelijke redenering geldt ten aanzien van de maatschappij. Er is een simpele theorie die inhoudt dat men, om tot een soort ideale samenleving te geraken, tijdelijk alle menselijkheid over boord mag zetten, toevlucht mag nemen tot geweld, terreur, diktatuur.

Iedere verwijzing naar een ideale samenleving doet echter tekort aan de natuurlijkheid van de mens, die zich als niet-agressief, niet-zelfzuchtig wezen niet laat denken. Maar zelfs wanneer we minder ideaal over de mens denken is het zeer de vraag of de mens door middel van onvrijheid tot vrijheid opgevoed kan worden. Bij opvoeding in afhankelijkheid en onzelfstandigheid zal nooit het moment komen waarop onafhankelijkheid en zelfstandigheid als het ware vanzelf doorbreken. Een levensvisie is ook hier nodig voor het bepalen van doel en middelen. Degene die daarvan een duidelijke voorstelling heeft, weet, dat hij als opvoeder voor een moeizaam en langdurig proces staat.

Allerlei akties, door aktiegroepen ontketend, mogen tot op zekere hoogte terecht ondernomen zijn en ook wel enig effect gesorteerd hebben, als regel ziet men dat deze akties na enige tijd verwateren. Die groepen gaan er abusievelijk vanuit, dat in één dag alles bereikt kan worden. Ons mensbeeld leert ons dat hier sprake is van een proces, dat een levenslange inzet vergt, waarin een reeks van beslissingen genomen moeten worden. Met dit pleidooi voor de betekenis en de samenhang van onze beslissingen, gericht op zingeving, zijn wij weer op de identiteitskwestie terecht gekomen.

Het begrip identiteit krijgt pas inhoud wanneer we weten waar we heen willen, en welke wegen we daartoe moeten zoeken, en mogen bewandelen. Door dit gevoel van identiteit slagen we erin te volharden in ons streven naar zelfbestemming. Welbewust is gekozen voor de term zelfbestemming boven zelfverwerkelijking. Zelfverwerkelijking verwijst naar verwerkelijking van op een bepaald moment beschikbare mogelijkheden; in het begrip zelfbestemming komt het doel duidelijker tot uiting. En dan gaat het om zelfbestemming in verbondenheid. De begrippen zelfstandigheid en partnership leveren geen tegenstelling op. Alleen de zelfstandige mens kan tot echte gemeenschap, tot werkelijk partnership, komen. Het lot van de onzelfstandige mens is conformisme, dat is kwasie-gemeenschap.

Levensovertuiging is niet een soort luxe, die de levenspraktijk niet zou beïnvloeden. Levensovertuiging is nodig, wil de levenspraktijk zinvol worden.
